

KUPOLA KATEDRALE SV. JAKOVA U ŠIBENIKU, oštećena 1991.

U Domovinskom ratu 1991–95. koji je zahvatio čitave regije (Baranja, I i sr. Slavonija, Posavina, Pokuplje, Kordun, Lika, S Dalmacija, J dijelovi hrv. obale), srpski je agresor u namjeri da zatre spomen na povijest i kulturu hrv. naroda sustavno i metodično razarao gradove i sela, čitave kulturne krajolike (Konavli, I Slavonija), a ciljevi razaranja bile su redovito sakralne i spomeničke građevine te kulturne ustanove.

Oštećen je i uništen velik broj pov. građevina od kojih je mnogo istaknutih primjeraka hrv. kulturne baštine. Prema izvještaju Posebne komisije za popis i procjenu ratne štete na spomenicima kulture samo na područjima dostupnima do lipnja, odn. do kolovoza 1995 (prije akcija »Bljesak« i »Oluja«) ukupno je oštećeno, odnosno uništeno, 1859 spomenika kulture. Potpuno je razoreno 15 (od toga osam crkava), a djelomično je srušen 131 spomenik kulture (od toga 22 crkve). Teško je oštećena građevinska konstrukcija na 102 spomenika kulture, dok je preostalih 1611 zadobilo lakša oštećenja konstrukcije (522), odn. manja površinska oštećenja (468) ili lakša oštećenja građevinske strukture zbog kojih nije bitno poremećena konstrukcija (522).

Ratne su štete najčešće na sakralnim spomenicima kulture, od kojih su neki potpuno uništeni (Voćin, Lipik, Brest Pokupski), no velik je i broj civilnih građevina na područjima pov. urbanističkih cjelina (Dubrovnik – samo područje upisano u popis svjetske baštine: 542 spomeničke građevine među kojima se nalaze i izvanredna arhit. djela kao što su palača Sponza, ranoromanička crkva uz samostan Sigurate, kompleks samostana Male braće, palača Dubrovačkih ljetnih igara i druge građevine visoke spomeničke i ambijentalne vrijednosti; Šibenik – na području povijesne jezgre: osim katedrale Sv. Jakova, 17 građanskih kuća; Zadar – na području povijesne jezgre: osim katedrale Sv. Stošije, crkve Sv. Krševana i crkve Sv. Šimuna 32 građanske kuće; Osijek – samo na području Tvrdje: 102 povijesne građevine velike ambijentalne i spomeničke vrijednosti, te više ambijentalnih i spomenički vrijednih građevina na područjima povijesnih jezgri Gospića, Otočca, Karlovca, Zagreba, Vinkovaca i drugih).

Navedenim brojkama oštećenih i uništenih spomenika kulture treba pridodati i mnoge pov. građevine na područjima oslobođenim tijekom akcija »Bljesak« i »Oluja«. Prema nepotpunim izvješćima s kojima raspolaže Posebna komisija za popis i procjenu ratne štete na spomenicima kulture ratnu je štetu na tim područjima pretrpjelo 445 pov. građevina, među kojima su također najčešće i najteže stradavale crkve (182). Na tim su područjima posebno bile na meti predromaničke i romaničke crkve; speci-

fičnoga autohtonog arhitektonskog izraza i oblikovanja građene u doba hrvatskih knezova i kraljeva (pretežno od kraja VIII. do poč. XI. st.). Te su građevine dokaz identiteta i stvaralačkih mogućnosti hrv. naroda u doba prve hrv. države te čine skupinu spomenika kulture najveće nacionalne vrijednosti. Mnoge od njih, kao crkva Sv. Marije Runjavice i crkva Sv. Jeronima u Korlatu ili crkva Sv. Mihovila u Popovićima, odnosno crkva Sv. Petra u Kuli Atlagića potpuno su razorene, dok su druge, npr. crkva Sv. Martina u Pridrazi, teško oštećene.

Na područjima koja su još uvijek nedostupna hrv. vlastima (dijelovi Osječko-baranjske i Vukovarsko-srijemske županije) prema raznim izvorima (promatrači Europske zajednice, delegati UNESCO-a i drugi) zabilježena je šteta na 76 pov. građevina (od toga 48 crkvenih); u tome broju nisu ubrojene oštećene i razorene pov. građevine najteže stradale pov. urbanističke cjeline Vukovara.

Suprotno svim načelima međunarodnih konvencija, odneseni su svi predmeti neprocjenjive povijesne i umj. vrijednosti iz muzeja, Franjevačkoga samostana i Zbirke »Bauer« u Vukovaru; iz gotičke crkve u Voćinu; iz Muzeja Drniške krajine (ekspoziti kipara I. Meštrovića); s područja sr. Dalmacije i južnohrv. primorja.

Hrvatska Vlada i javnost uputili su stručnoj međunarodnoj javnosti i UNESCO-u brojne pozive da zaustave uništavanja hrv. kulturne baštine. Premda se neke štete već otklanjaju i neki spomenici obnavljaju, stručnim službama i institucijama ostaje mukotrpan rad na ublažavanju posljedica brutalnih agresorskih razaranja.

Osnivanjem Hrvatskog nacionalnog odbora ICOMOS i Hrvatske komisije za UNESCO 1993. stvoreni su uvjeti za bolje povezivanje Hrvatske s međunarodnim organizacijama zaštite spomenika: s UNESCO-om, ICCROM-om, ICOMOS-om i ICOM-om. U međunarodnoj suradnji na Sredozemlju Hrvatska je dala zapaženi doprinos programu obnove povijesnih naselja.

LIT.: F. Bulić, Razvoj arheoloških istraživanja i nauka u Dalmaciji kroz zadnji milenij, Prilog VjAHD, Split 1925. — A. Horvat, Konzervatorski rad kod Hrvata, Zagreb 1944. — C. Fisković, Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1945–1949, 1950–1951, 1952, Zbornik zaštite spomenika kulture (Beograd), 1950, 1951, 1953–54. — D. Jurman-Karaman, Ivan Kukuljević-Sakcinski, prvi konzervator za Hrvatsku i Slavoniju, ibid., 1955. — L. Beritić, O zaštiti spomenika u Dubrovniku kroz stoljeća, ibid., 1959. — Lj. Karaman, Razmatranja na liniji krilatic: konzervirati a ne restaurirati, Bulletin JAZU, 1965, 1–3. — M. Prelog, Problem valorizacije u historiji umjetnosti naše zemlje, ŽU, 1966, 1. — Isti, Dr Ljubo Karaman, ibid., 1971, 15–16. — Isti, Prostor i vrijeme, Zagreb 1973. — D. Božić-Bužančić, Počeci zaštite spomenika i sabiranja umjetnina u Dalmaciji, Prilozi – Dalmacija, 1980. — T. Marasović, Zaštita graditeljskog naslijeđa, povijesni pregled s izborom tekstova i dokumenata, Zagreb – Split 1983. — Isti, Aktivni pristup graditeljskom naslijeđu, Split 1985. — I. Maroević, Sadašnjost baštine, Zagreb 1986. — Croatia and Bosnia-Herzegovina Sacred Institutions on Target, Zagreb 1992. — Cultural Heritage of Croatia in the War 1991/1992, Zagreb 1993. — Spomenici u ratu, Radovi IPU, 1993, 17. — I. Maroević, Rat i baština u prostoru Hrvatske, Zagreb 1995.

T. Mar. i R.

ZATON, selo u Šibenskom zaljevu. Spominje se u dokumentima iz XV. st. Crkva Sv. Jurja i Roka sagrađena je u XVI. st.; u njoj je mramorni oltar Sv. Petra, što su ga izradili majstori Pio i Vicko Dall'Acqua 1789. — Nedaleko od sela na položaju *Bankovcu* nalaze se ruševine srednjovj. građevine, do sada neistražene.

LIT.: K. Stosić, Sela šibenskog kotara, Šibenik 1941.

ZATON, selo J od Nina. Nekoliko grobova iz ilir. doba (← VII. do ← VI. st.) sadržavalo je pretežno ukrasne predmete. Z. je na području Liburna najbogatije nalazište brončanih stiliziranih ženskih figura u obliku privjesaka. U jednome je grobu nađena grč. posuda iz Apulije (← VII./VI. st.) s geometrijskim ukrasom izvedenim crnom i crvenom bojom. U selu se nalaze ostaci građevina iz rim. doba, ostaci rim. luke koja je pripadala Aenoni (Nin) te starokršč. crkve Sv. Andrije s tri apside.

Starohrv. naselje nalazilo se SZ od današnjega, a uništili su ga Mlečani 1646, kada su spalili i Nin. Očuvane su ruševine, među kojima i ostaci trobrodne srednjovj. crkve Sv. Andrije (Sv. Jadrija). Današnje se naselje razvijalo nakon povlačenja Turaka potkraj XVII. st. Uz obalu, Z od sela očuvani su ostaci dvokatne kule (*Kastelina*), koju je, prema ugrađenu natpisu, dao sagrađiti Hanibal Cirysagus 1593. za obranu protiv Turaka; iznad natpisa je grb. U župnoj crkvi (XIX. st.) čuvaju se gotički kalež (XIV–XV. st.), monstranca, drveno raspelo i kip Sv. Ante u baroknome stilu (XVII–XVIII. st.). U selu je kuća iz XVIII. st. s dugom kamenom balaturom, stupovima i nadstrešnicom. — Između Zatona i Nina, usred polja Prahulje, na velikom ilir. grobnom humku stoji starohrv. crkva Sv. Nikole iz XI. st.; kružne je osnove s tri polukružne i jednom pravokutnom